

واکاوی پیشران‌های مؤثر بر توسعه گردشگری کلان‌شهر رشت مبتنی بر رویکرد آینده‌پژوهی

فرهاد جوان*

سیروس حجت‌شمامی**

محمد سیفی‌زاده***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۶/۱۶

چکیده

مطالعات آینده‌پژوهی با صنعت گردشگری می‌تواند جایگاه درخوری برای پژوهش در عرصه گردشگری شهری پدید آورد. پژوهش حاضر در پی واکاوی پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهر رشت با رویکرد آینده‌پژوهی است. تحقیق حاضر ب لحاظ هدف، کاربردی و از نظر شیوه گردآوری اطلاعات و نتایج نهایی، پژوهشی کیفی محسوب می‌شود. برای انجام این پژوهش ابتدا ۳۴ عامل به‌عنوان عوامل اصلی در غالب ۵ بعد (زیست‌محیطی، اجتماعی-فرهنگی، برنامه‌ریزی-نهادی، زیرساختی-رفاهی، اقتصادی) استخراج شد و سپس با استفاده از روش دلفی عوامل پیشران شناسایی شدند. جهت تحلیل داده‌ها از روش تحلیل اثرات متقابل در نرم‌افزار MICMAC استفاده شد. نتایج حاصل از تحقیق حاکی از آن است که با توجه به وضعیت پراکندگی متغیرها، توسعه گردشگری کلان‌شهر رشت ناپایدار است. در ادامه‌ی رتبه‌بندی عوامل کلیدی صورت گرفت که متغیرهای توسعه روابط با همسایگان، حیات جانوری، وجود مراکز خرید، به‌ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم قرار گرفتند. طبق بررسی‌های صورت گرفته در این حوزه، تاکنون مطالعه‌ای در ارتباط با آینده‌پژوهی توسعه گردشگری محدوده مورد مطالعه صورت نگرفته است، در نهایت چهار سناریو برای وضعیت آینده توسعه صنعت گردشگری کلان‌شهر رشت ارائه شد.

واژگان کلیدی: توسعه گردشگری، کلان‌شهر رشت، آینده‌پژوهی، پیشران‌های کلیدی
طبقه‌بندی JEL: R11، R58، Z13

* دکتری گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Email: farhad.javan91@yahoo.com و شماره تلفن همراه: ۰۹۳۵۱۱۶۰۳۰۵

** دانشجوی دکتری گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

*** دانشجوی دکتری گروه مدیریت، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه خزر، باکو، آذربایجان

مقدمه

امروزه صنعت گردشگری به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و متنوع‌ترین صنایع در جهان شمرده می‌شود به‌طوری‌که منبع اصلی درآمد ارزی، اشتغال، ایجاد عدالت اجتماعی، رشد فرهنگی، افزایش رفاه و زمینه‌ای برای رشد بخش خصوصی و ابزاری برای توسعه زیرساخت‌ها است (Ata. G. G. et al 2016:1). در طی چند دهه اخیر گردشگری رشد و توسعه‌ی پایداری را تجربه کرده است که این امر آن را به‌عنوان یکی از بخش‌های اقتصادی با رشد سریع در دنیا معرفی می‌کند. باکمی تأمل در عرصه گردشگری کشورهای دنیا به‌سادگی می‌توان برابری اقتصادی صنعت گردشگری را با صادرات نفتی، تولیدات غذایی و حتی اتومبیل نظاره‌گر شد به‌طوری‌که بر اساس گزارش سازمان گردشگری جهانی در سال ۲۰۱۵ صنعت گردشگری رشد سریع‌تری نسبت به تجارت جهانی تجربه کرده است (UNWTO, 2017:2). بی‌تردید بسیاری از کشورهای جهان در رقابت نزدیک به دنبال کسب منابع و مزایای بیشتر اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در کشورهای متبوع هستند؛ بنابراین در سیاست‌ها و برنامه‌های کشورشان، به گردشگری به‌عنوان ابزاری مؤثر در ادامه روند توسعه سیاسی، فرهنگی و اقتصادی توجهی خاص مبذول می‌کنند (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۷:۱۵۷). بنابراین می‌توان چنین گفت که گردشگری، فرایندهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی را با خود درگیر می‌کند و در حین این درگیری خود را به‌عنوان عامل اصلی چرخه اجتماعی- اقتصادی شهر معرفی می‌کند و زمینه‌های تعاملات اجتماعی و فرهنگی را بین کشورها حاصل می‌سازد (تیموری، ۱۳۹۴:۲). بر اساس پیش‌بینی‌های سازمان جهانی گردشگری، تعداد گردشگران در سطح بین‌المللی تا ۲۰ سال دیگر با میانگین رشد ۴۳ میلیون گردشگر در سال، نزدیک به ۲ میلیارد نفر می‌رسد. طبق این گزارش، رشد توریسم بین‌المللی به‌گونه‌ای مستمر طی دو دهه آینده با گام‌هایی ملایم‌تر از دهه گذشته ادامه خواهد یافت و تا سال ۲۰۳۰ این تعداد به ۱/۸ میلیارد نفر می‌رسد (World Tourism Organization, 2013). از پیش‌بینی سازمان جهانی گردشگری که در سال ۲۰۱۳ صورت گرفته است حدود ۸ سال سپری شده که در این بین شیوع پاندمی کووید ۱۹ به‌نوعی این پیش‌بینی را تحت‌تأثیر خود قرار داده است. از آنجاکه توسعه صنعت

گردشگری به یک محیط امن صلح‌آمیز بستگی دارد، می‌تواند در برابر شیوع بیماری‌ها بسیار آسیب‌پذیر باشد (Jonas et al, 2011) بنابراین، این بیماری با افزایش خطر سلامتی مردم و تهدید رونق توسعه مقصد، باعث وقوع یک بحران و تشدید وخامت اوضاع در صنعت گردشگری شده است (امیری فهلیانی، ۱۳۹۹). با توجه به ضرورت احیای دوباره گردشگری و رونق بیش‌ازپیش آن پس از پشت سر گذاشتن پاندمی کووید ۱۹ آینده‌نگران و آینده‌پژوهان، از طریق توسعه روش‌هایی برای بررسی آینده طولانی‌مدت گردشگری، ادغام تجربه با مفاهیم گسترده‌تر توسعه انسانی، نهادها، مصنوعات و فناوری‌ها می‌توانند در این عرصه راه‌گشا باشند (Cole & Razak, 2009:336). در همین راستا پیوند مطالعات آینده‌پژوهی با صنعت گردشگری می‌تواند جایگاه درخوری برای پژوهش در عرصه گردشگری شهری پدید آورد (حسنی و رحیم زاده، ۱۳۹۸:۱۳۶).

کلان‌شهر رشت با برخورداری از اقلیم معتدل و مناسب، منابع طبیعی و پوشش گیاهی متنوع باکیفیت بصری بالا، چشم‌اندازهای زیبا و آثار و جاذبه‌های تاریخی و معماری متعدد از قطب‌های گردشگری در کشور است. این شهر در سال ۲۰۱۵ از سوی سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی یونسکو به‌عنوان شهر خلاق خوراک‌شناسی انتخاب و در فهرست شبکه شهرهای خلاق یونسکو ثبت شد.

در همین راستا برنامه‌ریزان و متولیان توسعه شهری و گردشگری در کلان‌شهر رشت به دنبال تقویت توان‌ها و پتانسیل‌های موجود درزمینه گردشگری و بهره‌داری بهینه از مزایا و منافع حاصل از آن هستند. لذا بهره‌برداری از منابع گردشگری درگرو برنامه‌ریزی منسجم و یکپارچه توسعه گردشگری در وضع موجود و همچنین برنامه‌ریزی و شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری برای آینده شهر رشت است. چراکه بدون آینده‌نگری در توسعه گردشگری، دستیابی به مقاصد موردنظر و استفاده از مزایای آن با موانع و چالش‌های متعددی روبرو خواهد شد، همچنین از بین رفتن منافع حاصل از گردشگری در این شهر دور از انتظار نخواهد بود. لذا با توجه به مباحث مطرح‌شده، شناسایی پیشران‌های کلیدی بر توسعه گردشگری از مهم‌ترین ملزومات توسعه این صنعت در آینده خواهد بود. به‌کارگیری روش آینده‌نگاری در شهرها و مدل‌سازی مراحل آینده‌نگاری در حیطه مسائل شهری می‌تواند به رواج فرهنگ آینده‌نگاری و کاربرد آن در شهرها انجامیده و با تشویق به مشارکت در حل

مسائل شهری مفید واقع شود و به اهداف و سیاست‌گذاری‌های شهری به‌منظور تعیین نمودن نقاط قوت و ضعف، چالش‌ها و فرصت‌ها کمک نماید تا قابلیت و پتانسیل شهر در جهت پیشرفت، توسعه و تحقق آینده مطلوب بکار گرفته شود (قربانی، ۱۳۹۴: ۲۱۴). در همین راستا پژوهش حاضر بر آن است با بهره‌گیری از رویکرد آینده‌پژوهی و باهدف به وجود آوردن بستر شناختی و علمی مناسب برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه شهری و گردشگری شهر رشت، در پی پاسخگویی علمی و منطقی برای این سؤال باشد که پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهر رشت در آینده کدام هستند؟

مبانی نظری

امروزه صنعت گردشگری به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و متنوع‌ترین صنایع در جهان شمرده می‌شود به‌طوری‌که منبع اصلی درآمد ارزی، اشتغال، ایجاد عدالت اجتماعی، رشد فرهنگی، افزایش رفاه و زمینه‌ای برای رشد بخش خصوصی و ابزاری برای توسعه زیرساخت‌ها است (Ata.G.G.et al,2016:1). یکی از مهم‌ترین مقاصد که روندهای گردشگری جهان را در دهه‌های گذشته تحت تأثیر قرار داده، مرکز شهری است (نوربخش و اکبرپور سراسکانرود، ۱۳۸۹: ۲۲). گردشگری شهری مفهوم گسترده‌ای دارد و همه نوع فعالیت‌های تفریحی را که در شهرها اتفاق می‌افتد، شامل می‌شود. شهرها نه‌تنها مراکز اقتصادی، فرهنگی و سیاسی منطقه‌ای به شمار می‌روند، بلکه مراکز گردشگری منطقه‌ای نیز هستند (Wei et al,2005:173). گردشگری شهری، عملکرد متقابل گردشگر- میزبان و تولید فضای گردشگری در رابطه با سفر به مناطق شهری با انگیزه‌های متضاد و بازدید از جاذبه‌ها و استفاده از تحصیلات و خدمات مربوط به گردشگری است که آثار متفاوتی را بر فضا و اقتصاد شهری بر جای می‌نهد (هاشم‌پور و همکاران ۱۳۹۱: ۵۲).

توسعه‌ی پایدار گردشگری که پژوهشگران بسیاری آن را به‌صورت جامع بررسی کرده اند، فرایندی است که نیازهای گردشگران و جامعه میزبان را تأمین و درعین حال از فرصت‌های آینده حمایت می‌کند و مدیریت تمامی منابع را به‌منظور تأمین انواع نیازهای اقتصادی و اجتماعی به همراه دارد (Risteskia et al, 2016: 377). این نوع توسعه دارای ابعاد مختلف و مفاهیم و اصولی است که اسکومر (۲۰۱۰) آن‌ها را

در پنج مورد طبقه‌بندی و مورد بررسی قرار داده است: ۱. توسعه‌ی پایدار گردشگری باید در تأمین نیازهای اصلی کسانی که تاکنون در مقاصد گردشگری نادیده گرفته می‌شدند، سهمیم باشد؛ ۲. توسعه‌ی پایدار گردشگری باید بی‌عدالتی و فقر مطلق را در مقاصد محلی گردشگری کاهش دهد؛ ۳. توسعه‌ی پایدار گردشگری باید در ایجاد شرایط لازم توسعه‌ی گردشگری در مقاصد سهمیم باشد و در ساکنان محلی اعتمادبه‌نفس ایجاد کند تا از شرایط نامطلوب رهایی یابند؛ ۴. توسعه‌ی پایدار گردشگری ضمن آن‌که باید رشد اقتصادی ملی را تسریع کند، می‌بایست به رشد اقتصادی محلی و منطقه‌ای نیز سرعت بخشد با توجه به این‌که این رشد باید بین طبقات اجتماع عادلانه تقسیم شود. توسعه‌ی پایدار گردشگری باید به موارد گفته‌شده در مقطع زمانی مشخصی پاسخ دهد، بدون این‌که بر توانایی نسل‌های آتی در برآوردن نیازهایشان تأثیر بگذارد (Schomer, ۲۰۱۰: ۹۱؛ رحیمی پور و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۴). بنابراین توسعه گردشگری پایدار باید ارتقاء کیفیت زندگی جامعه میزبان با افزایش منافع اقتصاد محلی، حفظ کیفیت محیط‌زیست طبیعی و محیط انسان‌ساخت و ایجاد تجربه‌ای باکیفیت بالا برای بازدیدکنندگان و رابطه بلندمدت اقتصادی میان جوامع مقصد و صنایع را مورد توجه قرار دهد، همچنین باید اثرات منفی گردشگری بر محیط‌زیست طبیعی را به حداقل برساند و آسایش اجتماعی فرهنگی جوامع مقصد را ارتقاء دهد (Kerimoglu et al, 2008: 22-43).

بیان تعریف مشخص و دقیق از آینده‌نگاری مشکل است، زیرا اولاً تفاوت در دیدگاه‌های افراد مختلف که آینده‌نگاری را از حوزه مورد علاقه خود می‌نگرند، وجود دارد، ثانیاً عمر کوتاه این دانش و سیر تجربه‌های گوناگون از این دانش باعث شده است مفهوم آینده‌نگاری پی‌درپی تغییر یابد. بن‌مارتین به‌عنوان یکی از متقدمین و پیشروان بحث آینده‌نگاری، اولین تعریف از آینده‌نگاری را که مورد پذیرش عمومی قرار گرفت، در سال ۱۹۹۵ به این شرح بیان کرد: «آینده‌نگاری، فرایند تلاش سیستماتیک برای نگاه به آینده بلندمدت علم، تکنولوژی، محیط‌زیست، اقتصاد و اجتماع است که با هدف شناسایی تکنولوژی‌های عام نوظهور و تقویت حوزه‌های تحقیقات استراتژیکی صورت می‌گیرد که احتمالاً بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را به همراه دارند» (زالی و عطریان، ۱۳۹۵: ۱۰۹). آینده‌پژوهی از دو بعد به‌صورت صحیح درک نشده است، نخست این‌که برخی معتقدند که آن علم پیش‌بینی است که با دلیل و قطعیت آن‌چه

آینده باید باشد، پیش‌بینی می‌کند. در حالی که چنین آینده‌ای وجود ندارد چراکه جامعه به‌مانند ماشین نیست که با قطعیت تعیین شود. دوم این که به‌مانند این نیست که نسبت به پیش‌بینی آینده ناامید باشد. حتی اگر آینده به‌طور قطعی قابل پیش‌بینی نباشد، نظریه‌ها و روش‌هایی وجود دارند که آینده‌پژوهان در سال‌های اخیر گسترش داده و مورد استفاده قرار داده‌اند (دیتور، ۲۰۰۷: ۲). برخی از تئوری‌ها نیز از جمله نظریه معنابخشی، نظریه ترکیبی و ساختارگرایی اجتماعی در روش‌شناسی‌های آینده‌پژوهی درگیر هستند (استاکلبرگ و مک داول، ۲۰۱۵: ۲۷). لذا توجه به مبحث آینده‌پژوهی (آینده‌نگاری) یکی از مهم‌ترین رویکردهای دستیابی به اهداف مدنظر در توسعه پایدار گردشگری، در خصوص چشم‌انداز و دورنمای عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری است (تقوایی و حسینی خواه، ۱۳۹۶: ۱۱). از نظر برنامه‌ریزی، اجرای مطالعات آینده‌نگاری را می‌توان به سه مرحله تقسیم کرد. در هر یک از این مراحل، بخشی از فرایند انجام می‌گیرد. این تقسیم‌بندی در مطالعات بسیاری از کشورها مورد استفاده قرار گرفته است. این سه مرحله عبارت‌اند از: (Martin & Johnston, 1999؛ Martin, 1995؛ Shin et al. 1999)

۱- مرحله پیش‌آینده‌نگاری: در این مرحله، مطالعات آماده‌سازی برای اجرای مطالعات آینده‌نگاری انجام می‌گیرد. غالباً فعالیت‌هایی مانند تعیین اهداف، توسعه مفاهیم آینده‌نگاری در میان مشارکت‌کنندگان، تهیه منابع و مواد لازم را در بر می‌گیرد.

۲- مرحله اصلی آینده‌نگاری: در این مرحله روش‌های اصلی هر آینده‌نگاری مانند دلفی پیاده می‌شود. پرسش‌نامه برای مشارکت‌کنندگان و خبرگان ارسال می‌شود و پاسخ‌ها ارزیابی و تحلیل می‌شود. ۳- مرحله پس‌آینده‌نگاری: در این مرحله مطالعات مربوط به انتشار نتایج بین سیاست‌گذاران، حتی پیاده‌سازی نتایج و بهره‌برداری از نتایج، انجام می‌گیرد (زالی، ۱۳۸۸: ۲۶).

سناریوسازی شاید کلیدی‌ترین روش‌شناسی آینده‌پژوهی است که می‌تواند آینده‌های احتمالی که جهت انعکاس آینده‌های سازمان‌ها و سیستم‌های اجتماعی ساختاریافته‌اند را مدل‌سازی کند (مارتلی، ۲۰۱۴: ۴؛ اسلوتر، ۲۰۰۲: ۳۶۱). این تکنیک به دلیل کارایی آن در عدم قطعیت زمان و پیچیدگی به‌عنوان ابزار ارزشمندی است که به آمادگی سازمان‌ها برای آینده‌های محتمل کمک می‌کند و باعث می‌شود سازمان‌ها منعطف و نوآورتر شوند (آمر و همکاران، ۲۰۱۳: ۲۱). فرایند برنامه‌ریزی

سناریو ممکن است به معنی ایجاد شبکه‌ها و آغاز همکاری باشد. اگرچه نقش تعاملی برنامه‌ریزی سناریو ایده‌ای جدید نیست، احتمال استفاده از آن به عنوان ابزار تعاملی برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان به خصوص در عرصه توسعه شهری، جایی که با مسائل پیچیده‌ای از پایداری، برابری، رقابت‌پذیری روبرو هستند که نیازمند تعامل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی بوده، دارای بالاترین اهمیت است (زاگراس و رایلی، ۲۰۱۲: ۳۴۲). یکی از مهم‌ترین مزیت‌های سناریوها فراهم کردن روش مؤثری برای آگاه‌سازی مدیران از عدم قطعیت آینده است (گرایسون، ۱۹۸۷: ۳۲). به طور کلی فرایند برنامه‌ریزی سناریو مبتنی بر ۵ مرحله است که عبارت‌اند از: ۱- شناسایی زمینه‌های سناریو؛ ۲- شناسایی عوامل کلیدی؛ ۳- تحلیل عوامل کلیدی؛ ۴- تولید سناریو؛ ۵- انتقال سناریو (کوسو و گانبر، ۲۰۰۸: ۲۵؛ ساسان پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۷۵).

هرچند گردشگری کلان‌شهر رشت دستمایه‌ی پژوهش‌های زیادی بوده است، اما تا آنجا که از نظر محققان گذشت، تاکنون آینده‌پژوهی و تدوین سناریوهای پیش روی آن مورد پژوهش قرار نگرفته‌اند. از مطالعات داخلی و خارجی انجام‌شده در حوزه توسعه گردشگری می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

پژوهش مهرنواز و همکاران (۱۳۹۹) با عنوان تبیین پیشران‌های مؤثر بر توسعه‌ی گردشگری شهرستان دماوند با رویکرد آینده‌پژوهی، نشان داد ۵ سناریو با احتمال وقوع بسیار بالا در شرایط پیشروی توسعه گردشگری شهرستان دماوند وجود دارند. سناریوهای ضعیف این پژوهش ۴۱۱۱ سناریو بوده که به نظر می‌رسد اعتماد به سناریوهای ضعیف غیرمنطقی است و همین‌طور سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای آن‌ها کاری غیرعملی، غیرممکن و غیرمنطقی است.

پژوهش احمدی فرد و سیلابی (۱۳۹۸) با عنوان تعیین پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی در شهرستان‌های استان مازندران نتایج حاصل از پژوهش این‌که پراکندگی متغیرها در محور تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل بیانگر ناپایداری سیستم در گردشگری محدود مورد مطالعه است و بر همین اساس، پنج دسته متغیر مورد شناسایی قرار گرفت. در نهایت با توجه به امتیاز بالای اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم عوامل، سیزده عامل اصلی به مثابه پیشران‌های کلیدی در آینده توسعه گردشگری شهرستان‌های استان مازندران شناسایی شدند. از میان پیشران‌های

مورد بررسی نیز، متغیرهای بخش زیرساختی و خدماتی بیشترین تأثیر را بر توسعه گردشگری مناطق مورد مطالعه و عوامل طبیعی کمترین درجهی تأثیرگذاری را به خود اختصاص دادند.

نصر (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای با عنوان شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر گردشگری در کلان‌شهر شیراز با رویکرد آینده‌پژوهی به این نتیجه دست‌یافت که در مجموع ۸ عامل کلیدی در وضعیت گردشگری شهر شیراز تأثیرگذارند؛ بدین صورت که این متغیرها بیشترین تأثیرگذاری و کمترین تأثیرپذیری را بر آینده توسعه گردشگری شیراز دارند و شامل پیشران‌های منابع آب، تبلیغات، مدیریت محلی، آثار تاریخی، امنیت غذایی، امنیت، سیاست‌های کلان ملی در حوزه گردشگری و مشارکت شهروندان می‌باشند و از میان این عوامل، مدیریت به‌عنوان مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر سایر عوامل کلیدی شناسایی شده است.

حسینی و رحیم‌زاده (۱۳۹۸) در تحقیقی با عنوان آینده‌نگاری صنعت گردشگری در شهر تهران پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که جز در سناریوی تهران: بازدید برای عموم آزاد، وضعیت گردشگری تهران خوب نیست و این صنعت نمی‌تواند کمکی به اقتصاد شهری تهران داشته باشد.

علی‌اکبری و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده‌پژوهی پرداختند. نتایج به‌دست‌آمده از تحقیق نشان از آن است که ده عامل اصلی کلیدی در آینده توسعه گردشگری پایدار شهر کرمان تأثیرگذارند. از بین این عوامل، رقابت‌پذیری تأثیرگذارترین عامل کلیدی در توسعه گردشگری پایدار شهر کرمان است حذف موانع سفر، گسترش فضای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری، تخریب محیط در اثر ساخت‌وساز بیش‌ازحد خانه‌های دوم و مشارکت و همبستگی در درجات بعدی اهمیت قرار دارند.

الیس وانر و همکاران (۲۰۲۱) در مطالعه‌ای با عنوان آینده مراتع آلپ - توسعه کشاورزی یا گردشگری؟ تجربه‌هایی از کوهستان‌های آلپ واقع در آلمان نتایج نشان داد که گسترش گردشگری به شکل محدود مدنظر غالب افراد بوده و جنبه‌های مالی گردشگری باعث نشد که کشاورزان حاضر به گسترش و توسعه گردشگری در این مناطق شوند؛ بنابراین اعمال مدیریت توسط انجمن‌های مردمی محیط‌زیست و

کشاورزان به‌عنوان ذی‌نفعان اصلی و اتکا به برنامه‌ریزی مشارکتی جهت استفاده‌ی پایدار از قابلیت‌های کشاورزی و گردشگری منطقه ضروری است.

شامرا و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان احیای صنعت گردشگری پس از پاندمی کووید ۱۹: چارچوبی مبتنی بر انعطاف‌پذیری، به این نتیجه دست یافتند که چهار عامل مهم برای ایجاد انعطاف‌پذیری در صنعت گردشگری شامل: واکنش‌های دولت، خلاقیت در تکنولوژی، حس تعلق و تقویت اعتماد به نفس دست‌اندرکاران این عرصه است. بدین ترتیب صنعت گردشگری نظم اقتصادی نوینی را تجربه خواهد کرد که نتیجه آن پایداری گردشگری، افزایش سطح رفاه جامعه و افزایش مشارکت جوامع محلی است.

اسمیت و مای (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان برنامه‌ریزی مبتنی بر آینده‌پژوهی در راستای توسعه‌ی گردشگری با استفاده از سیستم مدل‌سازی پویا جزیره کت‌با ویتنام، به این نتیجه دست یافتند که مسیر توسعه گردشگری در جزیره کت‌با پایدار نبوده و مشکلاتی از قبیل کمبود آب و تخریب محیط‌زیست بر اثر ازدحام بیش‌ازحد جمعیت ممکن است در اوایل سال ۲۰۲۲ زنگ خطری برای توسعه گردشگری در این جزیره باشد.

جیری نیرن و همکاران (۲۰۱۸) در مطالعه‌ی باعنوان برنامه‌ریزی درزمینه‌ی شهر گردشگری کم‌کربن با استفاده از سناریونویسی در شهر نان (کشور تایلند)، نشان دادند که توسعه اکوتوریسم در این شهر و ترویج حفاظت و مدیریت محیط‌زیست در راستای تحقق شهر کم‌کربن از الزام بالایی برخوردار است و چهار سناریو برای آینده این شهر در نظر گرفته شد که کنترل توسعه‌ی شهری از جمله آن‌ها بوده است.

ملیچووا و مجستوریکووا (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان آیا گردشگری روستایی پیش-راننده توسعه در چشم‌انداز توسعه‌ی روستایی جمهوری اسلواکی است؟ به این نتیجه دست یافتند که در مناطق روستایی که در سال‌های قبل با جمعیت‌گریزی مواجه بوده‌اند، در اثر توسعه‌ی گردشگری و بهبود زمینه‌های توسعه‌ی اقتصادی این بخش از فعالیت‌ها به موتور پیشران توسعه‌ی روستایی تبدیل شده است.

ایان یومن (۲۰۱۲) آینده‌پژوه سرشناس در حیطه‌ی گردشگری، در کتاب خود با عنوان توریسم در ۲۰۵۰، به شناسایی محرک‌های اصلی آینده در تحولات جهان تا سال ۲۰۵۰ می‌پردازد. همچنین دنیای گردشگری را در سال ۲۰۵۰ ترسیم می‌کند.

وی پیامدهای تغییر را به‌طور بحث‌انگیزی تجزیه و تحلیل می‌کند و به بحث و گفتگو درباره‌ی عناوینی همچون فناوری، مصرف، غذا، تغییرات آب و هوایی، حمل‌ونقل، امور اقتصادی و رقابت می‌پردازد.

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش به لحاظ هدف، کاربردی و از نظر شیوه‌ی گردآوری اطلاعات و نتایج نهایی، پژوهشی کیفی محسوب می‌شود. سناریوهای ارائه‌شده نیز از نظر نوع‌شناسی، اکتشافی هستند. برای ارائه سناریوها از روش دلفی استفاده‌شده است. افق سناریوهای این پژوهش سال ۱۴۲۰ می‌باشد.

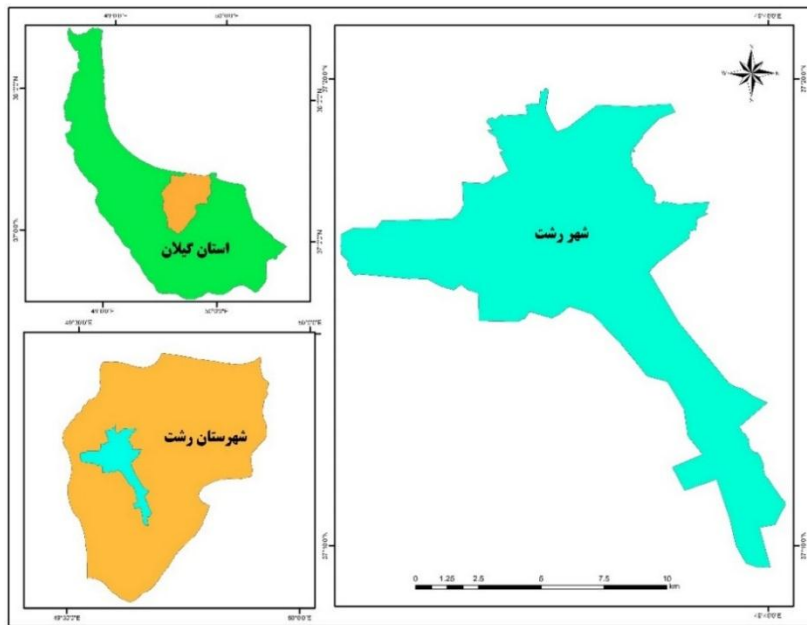
نرم‌افزار میک مک^۱ جهت انجام محاسبات سنگین ماتریس اثرات متقاطع طراحی شده است. روش این نرم‌افزار این‌گونه است که ابتدا متغیرها و مؤلفه‌های مهم در حوزه مورد نظر شناسایی می‌شود، سپس در ماتریسی مانند ماتریس تحلیل اثرات وارد می‌شود و میزان ارتباط میان این متغیرها با حوزه مربوط؛ توسط خبرگان تشخیص داده می‌شود. متغیرهای موجود در سطرها بر متغیرهای موجود در ستون‌ها تأثیر می‌گذارند؛ بدین ترتیب متغیرهای سطرها، تأثیرگذار و متغیرهای ستون‌ها، تأثیرپذیرند (Godet, 2008: 61؛ به نقل از بهشتی و زالی، ۱۳۹۰: ۴۸). میزان ارتباط، با اعداد بین صفر تا سه سنجیده می‌شود. عدد " صفر " به‌منزله‌ی «بدون تأثیر»، عدد " یک " به‌منزله‌ی «تأثیر ضعیف»، عدد " دو " به‌منزله‌ی «تأثیر متوسط» و درنهایت عدد " سه " به‌منزله‌ی «تأثیر زیاد» است. بنابراین اگر تعداد متغیرهای شناسایی شده n باشد، یک ماتریس $n \times n$ به‌دست می‌آید که در آن تأثیرات متغیرها بر یکدیگر مشخص شده است (Asan, 2007: 644؛ به نقل از بهشتی و زالی، ۱۳۹۰: ۴۸).

محدوده مورد مطالعه

شهر رشت در ۴۹ درجه و ۳۶ دقیقه طول شرقی و ۳۷ درجه و ۱۶ دقیقه عرض شمالی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد و مساحت آن حدود ۱۳۶ کیلومتر می‌باشد. این شهر

1. MICMAC

از شمال به بخش خمام، از جنوب به دهستان لاکان، از غرب به صومعه‌سرا و از شرق به بخش کوچصفهان محدود است. شهر رشت در وسیع‌ترین بخش دلتای رودخانه سفیدرود با ارتفاع متوسط ۸ متر از سطح دریاهاى آزاد و فاصله ۳۳۰ کیلومتری شمال باختری تهران و انتهای راه اصلی دریای خزر و مسیر راه اصلی درجه یک قزوین به بندر انزلی قرار دارد. دو رودخانه سفیدرود به نام‌های سیاهرود و گوهر رود از سوی شرق و غرب شهر رشت در جریان هستند و سرانجام به تالاب انزلی می‌ریزند. اقلیم این شهر معتدل خزری است و دارای تابستان گرم و مرطوب و زمستان‌های معتدل است. شهرستان رشت دارای شش بخش، مرکزی، خمام، خشکبیجار، سنگر، کوچصفهان و لشت نشا می‌باشد. شهرستان رشت از شهرهای استان گیلان در شمال ایران است. جمعیت شهر رشت بر اساس سرشماری عمومی نفوس مسکن ۱۳۹۵ برابر با ۶۷۶۹۹۱ نفر می‌باشد. شهرستان رشت از شمال به دریای خزر و بندر انزلی، از جنوب به شهرستان رودبار، از شرق به شهرستان‌های سیاهکل و آستانه اشرفیه و از غرب به شهرستان‌های فومن، صومعه‌سرا و شفت منتهی می‌شود. جاذبه‌های گردشگری و تاریخی رشت عمارت کلاه‌فرنگی، عمارت شهرداری، عمارت پست، موزه رشت، خانه قدیری، کتابخانه ملی رشت، خانه ابریشمی و ... می‌باشد.

شکل ۱: نقشه‌ی موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

یافته‌های پژوهش

شناسایی عوامل کلیدی

در این پژوهش ابتدا پس از شناسایی موضوع، عوامل کلیدی و نیروهای پیشران (۳۴ مورد) با استفاده از تکنیک دلفی در اختیار ۳۰ نفر از متخصصین امور شهری قرار گرفت تا مورد ارزیابی قرار گیرند. برای تعیین اهمیت پاسخ‌ها از طیف امتیاز ۰-۳ (بی‌تأثیر=۰؛ تأثیر کم=۱، تأثیر متوسط=۲؛ تأثیر زیاد=۳) استفاده شد.

جدول ۱: عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه آینده گردشگری کلان‌شهر رشت

ردیف	بعد	عامل کلیدی	کد
۱	زیست‌محیطی	منابع آب	Var 01
		شرایط اقلیمی	var 02
		پوشش گیاهی	Var 03
		حیات جانوری	Var 04
۲	اجتماعی-فرهنگی	آداب و رسوم	Var 05
		فرهنگ پذیرش گردشگر	Var 06
		حس اعتماد گردشگر	Var 07
		وجود جشنواره‌ها	Var 08
		نمایشگاه‌ها و کنفرانس‌ها	Var 09
		صنایع دستی	Var 10
		توسعه مراکز آموزشی مرتبط با گردشگری	Var 11
		چشم‌انداز تاریخی	Var 12
۳	برنامه‌ریزی-نهادی	سیاست‌های کلان دولت	Var 13
		مشارکت شهروندان	Var 14
		طرح جامع گردشگری	Var 15
		سیاست‌های تشویقی	Var 16
		نیروی انسانی متخصص	Var 17
		مدیریت محلی	Var 18
		امنیت و رعایت حقوق گردشگران	Var 19

Var 20	توسعه روابط با همسایگان	زیرساختی-رفاهی	۴
Var 21	شبکه حمل‌ونقل منطقه-ای		
Var 22	تأسیسات زیربنایی		
Var 23	دفاتر گردشگری		
Var 24	وجود مراکز خرید		
Var 25	خدمات رفاهی		
Var 26	شبکه حمل‌ونقل شهری		
Var 27	فناوری اطلاعات و ارتباطات		
Var 28	توسعه خدمات پزشکی و درمانی		
Var 29	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	اقتصادی	۵
Var 30	سرمایه‌گذاری خارجی		
Var 31	مناسب بودن هزینه‌ها		
Var 32	بازاریابی		
Var 33	بودجه		
Var 34	رقابت‌پذیری		

ماتریس 34×34 تشکیل گردید و در نرم‌افزار میک مک بر اساس میانگین امتیازات داده‌شده به پیشران‌ها مورد تحلیل قرار گرفتند. از مجموع ۷۶۶ رابطه ارزیابی‌شده در این ماتریس ۳۹۰ رابطه صفر بود. بدین معنا که عوامل تأثیر متقابلی نداشتند. ۲۲۶ عدد یک، ۲۵۱ رابطه عدد دو و ۲۸۹ رابطه عدد سه بودند. ماتریس بر اساس شاخص آماری با چهار بار چرخش داده‌ای از مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۱۰۰ درصد برخوردار بوده که حاکی از روایی بالای پرسشنامه و پاسخ‌های آن است.

جدول ۲: تحلیل اولیه داده‌های ماتریس اثرات متقابل

اندازه ماتریس	تعداد تکرار	صفرها	یک‌ها	دو‌ها	سه‌ها	کل	پرشده‌گی
۳۴	۲	۳۹۰	۲۲۶	۲۵۱	۲۸۹	۷۶۶	۰/۶۶۱۳

جدول ۳: درجه مطلوبیت و بهینه‌شدگی ماتریس

چرخش	وابستگی	تأثیر
۱	۹۴٪	٪۹۸
۲	٪۱۰۱	٪۱۰۰
۳	٪۱۰۰	٪۱۰۰
۴	٪۱۰۰	٪۱۰۰

ارزیابی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری

جدول (۴) اطلاعات مجموع سطرها و ستون‌ها برای هرکدام از متغیرها به صورت مستقیم را نشان می‌دهد. مجموع سطرها برای اثرگذاری و مجموع ستون‌ها برای تأثیرپذیری اختصاص دارد. ستون خالص نشان‌دهنده میزان تأثیرگذاری خالص است. طبقه‌بندی امتیازات نشان می‌دهد که ۹ عامل (حیات جانوری، توسعه روابط با همسایگان، وجود مراکز خرید، خدمات رفاهی، سرمایه‌گذاری خارجی و بازاریابی) دارای ارزش تأثیرگذاری مستقیم مثبت بوده‌اند. بیشترین سطح تأثیرگذاری برای متغیر توسعه روابط با همسایگان و کمترین آن نیز مربوط به متغیر دفاتر گردشگری است. در مقابل بیشترین سطح تأثیرپذیری برای سیاست‌های کلان دولت و کمترین سطح تأثیرپذیری نیز مربوط به متغیر حیات جانوری است.

جدول ۴: میزان تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرها بر همدیگر

عوامل	اثرگذاری مستقیم			اثرگذاری غیرمستقیم		
	تأثیرگذاری	تأثیرپذیری	خالص	تأثیرگذاری	تأثیرپذیری	خالص
منابع آب	34	34	0	78538	78007	۵۳۱
شرایط اقلیمی	45	45	0	104500	104248	۲۵۲
پوشش گیاهی	23	25	-2	54286	55367	۱۰۸۱-
حیات جانوری	15	13	2	32652	30410	۲۲۴۲
آداب‌ورسوم	32	32	0	83466	83241	۲۲۵
فرهنگ پذیرش گردشگر	44	45	-1	112936	114558	۱۶۲۲-

حس اعتماد گردشگر	49	49	0	123726	124047	۳۲۱-
وجود جشنواره‌ها	64	64	0	161254	161301	۴۷-
نمایشگاه‌ها و کنفرانس‌ها	61	61	0	156424	156011	۴۱۳
صنایع دستی	64	64	0	157103	156825	۲۷۸
توسعه مراکز آموزشی مرتبط با گردشگری	50	50	0	133337	132949	۳۸۸
چشم‌انداز تاریخی	35	35	0	88132	88502	۳۷۰-
سیاست‌های کلان دولت	73	73	0	180059	179996	۶۳
مشارکت شهروندان	39	39	0	103541	103979	۴۳۸-
طرح جامع گردشگری	47	47	0	113248	113253	۵-
سیاست‌های تشویقی	59	59	0	148671	147961	۷۱۰
نیروی انسانی متخصص	57	57	0	146698	146557	۱۴۱
مدیریت محلی	57	57	0	150050	150109	۵۹-
امنیت و رعایت حقوق گردشگران	41	43	-2	100683	107101	۶۴۱۸-
توسعه روابط با همسایگان	58	55	3	151191	142149	۹۰۴۲
شبکه حمل‌ونقل منطقه‌ای	45	45	0	123495	123446	۴۹
تأسیسات زیربنایی	51	51	0	136264	135951	۳۱۳
دفاتر گردشگری	36	39	-3	96160	105760	۹۶۰۰-
وجود مراکز خرید	36	34	2	96839	90695	۶۱۴۴
خدمات رفاهی	56	55	1	144404	141172	۳۲۳۲
شبکه حمل‌ونقل شهری	53	53	0	144027	143902	۱۲۵

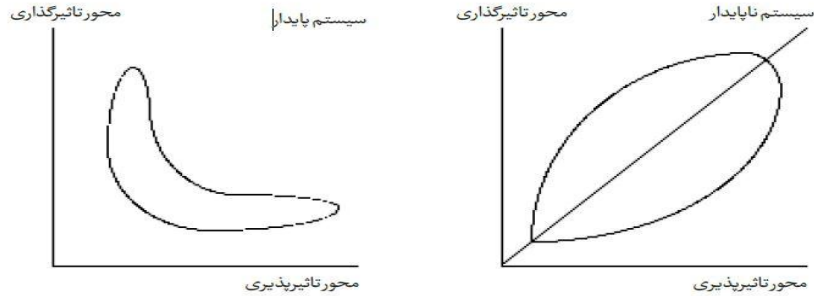
ارتباطات و فناوری	48	50	-2	123080	129370	۶۲۹۰-
توسعه خدمات پزشکی و درمانی	39	39	0	97200	97496	۲۹۶-
سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	62	62	0	153515	152927	۵۸۸
سرمایه‌گذاری خارجی	68	67	1	164474	164711	۲۳۷-
مناسب بودن هزینه‌ها	27	27	0	70159	69981	۱۷۸
بازاریابی	40	39	1	103203	101108	۲۰۹۵
بودجه	42	42	0	112608	112795	۱۸۷-
رقابت‌پذیری	45	45	0	111154	111192	۳۸-

پایداری و ناپایداری سیستم

شیوه توزیع و پراکنش متغیرها در صفحه پراکندگی نشان از میزان پایداری و ناپایداری سیستم است. در تحلیل اثرات متقابل با نرم‌افزار میک مک در مجموع دو نوع پراکنش وجود دارد. در سیستم‌های پایدار پراکنش متغیرها به صورت L انگلیسی است، یعنی برخی متغیرها دارای تأثیرگذاری بالا و برخی تأثیرپذیری بالا هستند. در سیستم‌های پایدار نیز سه دسته متغیر بسیار تأثیرگذار، متغیر مستقل و متغیرهای خروجی سیستم وجود دارند. در سیستم ناپایدار متغیرها حول محور قطری صفحه پراکنده هستند و بیشتر مواقع حالت بینابینی دارند. در سیستم ناپایدار نیز متغیرهای تأثیرگذار، دووجهی (متغیرهای ریسک و هدف)، متغیرهای تنظیمی، متغیرهای تأثیرپذیر یا نتیجه سیستم و متغیرهای مستقل (شکل ۲).

آنچه از وضعیت صفحه پراکندگی متغیرهای مؤثر بر وضعیت آینده توسعه گردشگری در کلان‌شهر رشت مشخص است (شکل ۳)، وضعیت ناپایدار سیستم است. بیشتر متغیرها در اطراف محور قطری صفحه پراکنده‌اند. به‌غیراز چند عامل که نشان‌دهنده تأثیرات بالا هستند، بقیه متغیرها وضعیت مشابهی دارند.

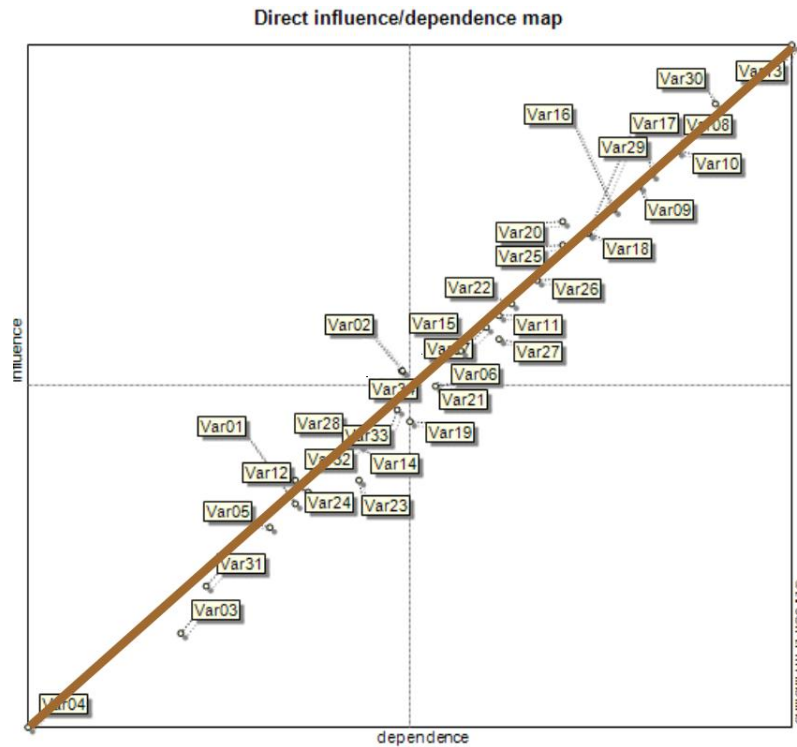
شکل ۲: الگوی سیستم پایدار و ناپایدار

رتبه‌بندی نهایی پیشران‌ها

رتبه‌بندی متغیرها در این پژوهش به دلیل نبود امتیاز احتمال، تنها به صورت مستقیم و غیرمستقیم ارائه شده است. برای این منظور از جدول نسبت‌ها استفاده می‌شود. رتبه‌بندی متغیرها در این جدول به صورت یک‌طرفه است. بدین معنی که تنها میزان اثرگذاری و یا تأثیرپذیری را ارائه می‌دهد. به طوری که در بین ۳۴ متغیر، متغیرهای توسعه روابط با همسایگان، حیات جانوری، وجود مراکز خرید، خدمات رفاهی، سرمایه‌گذاری خارجی و در نهایت متغیر بازاریابی به ترتیب بالاترین پیشران‌های مؤثر بر توسعه گردشگری کلان‌شهر رشت شناخته شدند.

جدول ۵: امتیازات و رتبه نهایی نیروهای پیشران مؤثر بر توسعه گردشگری

رتبه	پیشران	امتیاز
۱	توسعه روابط با همسایگان	۳
۲	حیات جانوری	۲
۳	وجود مراکز خرید	۲
۴	خدمات رفاهی	۱
۵	سرمایه‌گذاری خارجی	۱
۶	بازاریابی	۱

شکل ۳: پراکنش متغیرها در پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری

منطقه‌بندی عوامل

منطقه یک: این متغیرها از بالاترین تأثیرگذاری و کمترین تأثیرپذیری برخوردار هستند، به عبارت دیگر متغیرهای هستند که بقیه سیستم را تحت تأثیر قرار می‌دهند. در این پژوهش از بین ۳۴ متغیر مورد مطالعه تنها متغیر شرایط اقلیمی در این منطقه جای گرفته است.

منطقه دو: متغیرهای منطقه دو شامل متغیرهای دو وجهی هستند. این متغیرهای دارای بالاترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هستند که به لحاظ ماهیت غیرپایدار هستند. هرگونه اقدام بر روی این متغیرها پیامدهایی بر دیگر متغیرها دارد. این امر باعث بازخورد به متغیرهای دووجهی می‌شود که منجر به تقویت یا کاهش اثرگذاری در سایر متغیرها می‌شوند. تعداد کمی از متغیرهای دو وجهی باعث پایداری سیستم می‌شوند. در پژوهش حاضر متغیرهای حس اعتماد گردشگر، وجود جشنواره‌ها،

نمایشگاه‌ها و کنفرانس‌ها، صنایع‌دستی، توسعه‌ی مراکز آموزشی مرتبط با گردشگری، سیاست‌های کلان دولت، طرح جامع گردشگری، سیاست‌های تشویقی، نیروی انسانی متخصص، مدیریت محلی، توسعه روابط با همسایگان، تأسیسات زیربنایی، خدمات رفاهی، شبکه حمل‌ونقل شهری، ارتباطات و فناوری، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و سرمایه‌گذاری خارجی در این محدوده قرار گرفته‌اند.

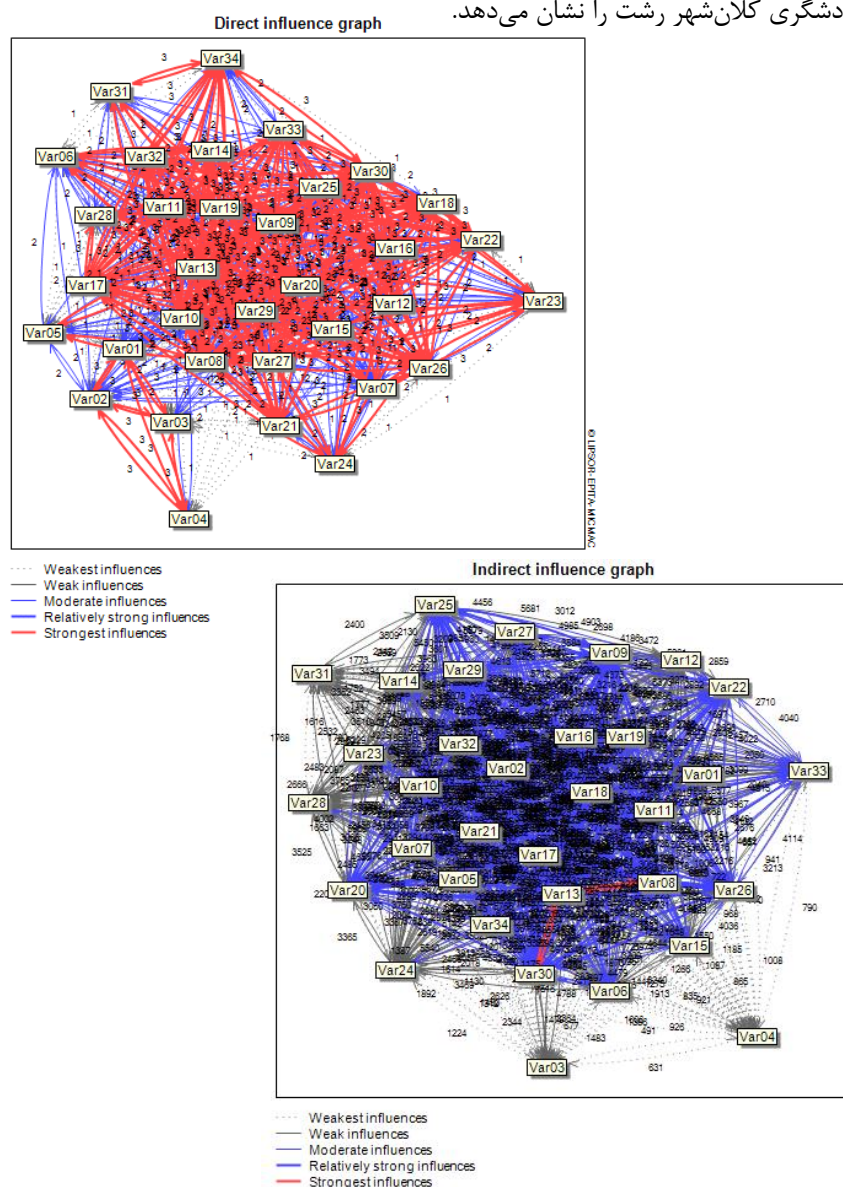
منطقه سه: این محدوده بیانگر متغیرهای با کمترین تأثیرگذاری و کمترین تأثیرپذیری (نزدیک به صفر) را نشان می‌دهد. این متغیرها متشکل از روندهای مشخص یا عواملی هستند که نسبتاً به سیستم متصل نیستند و روابط بسیار کمی با آن دارد. پژوهش حاضر شامل متغیرهای منابع آب، پوشش گیاهی، آداب و رسوم، چشم‌انداز تاریخی، مشارکت شهروندان، دفاتر گردشگری، وجود مراکز خرید، توسعه خدمات پزشکی و درمانی، مناسب بودن هزینه‌ها، بازاریابی و بودجه را شامل می‌شود.

منطقه چهار: منطقه سه بیانگر متغیرهای تأثیرپذیر یا خروجی هستند. این متغیرها دارای تأثیرگذاری کمتر و بیشترین تأثیرپذیری هستند. این متغیرها به وسیله متغیرهای محدوده یک و محدوده دو تحت تأثیر قرار می‌گیرند. در این پژوهش متغیرهای امنیت و رعایت حقوق گردشگران در این محدوده جای گرفته‌اند.

جدول ۶: طبقه‌بندی متغیرهای مورد مطالعه

متغیرها	طبقه‌بندی عوامل
شرایط اقلیمی	تأثیرگذار (آینده‌ساز)
حس اعتماد گردشگر، وجود جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها و کنفرانس‌ها، صنایع‌دستی، توسعه مراکز آموزشی مرتبط با گردشگری، سیاست‌های کلان دولت، طرح جامع گردشگری، سیاست‌های تشویقی، نیروی انسانی متخصص، مدیریت محلی، توسعه روابط با همسایگان، تأسیسات زیربنایی، خدمات رفاهی، شبکه حمل‌ونقل شهری، ارتباطات و فناوری، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، سرمایه‌گذاری خارجی	دو وجهی (ریسک)
منابع آب، پوشش گیاهی، آداب و رسوم، چشم‌انداز تاریخی، مشارکت شهروندان، دفاتر گردشگری، وجود مراکز خرید، توسعه خدمات پزشکی و درمانی، مناسب بودن هزینه‌ها، بازاریابی، بودجه	کم‌تأثیر (مستقل)
امنیت و رعایت حقوق گردشگران	تأثیرپذیر (وابسته)
رقابت‌پذیری، فرهنگ پذیرش گردشگر، شبکه حمل‌ونقل منطقه‌ای	تنظیم‌کننده

منطقه پنجم: منطقه پنج متغیرهای تنظیم‌کننده را نشان می‌دهد. در مورد این متغیرها هیچ‌گونه نظری نمی‌توان داد. در این پژوهش رقابت‌پذیری، فرهنگ پذیرش گردشگر و شبکه حمل‌ونقل منطقه‌ای قرار دارد. شکل ۴ به ترتیب گراف روابط مستقیم و غیرمستقیم نیروهای پیش‌ران مؤثر بر توسعه گردشگری کلان‌شهر رشت را نشان می‌دهد.

شکل ۴: روابط مستقیم (بالا) و غیرمستقیم (پایین) بین متغیرها با پوشش ۱۰۰ درصد

سناریوی ایده‌آل: بهار گردشگری. در این سناریو گردشگری کلان‌شهر رشت در مطلوب‌ترین وضعیت خود قرار دارد، به‌طوری‌که در افق ۲۰۴۰ گردشگری از طریق پویش‌های مردمی و سازمانی با بهره‌گیری از مدیریت یکپارچه، منابع طبیعی و زیست-محیطی را حفظ و کمترین آسیب‌ها به آن وارد می‌شود. با توسعه مراکز و موسسه‌های آموزشی مرتبط با گردشگری، بیشترین نیروی انسانی متخصص در این زمینه پرورش داده می‌شود. بخش خصوصی و دولتی با تجهیز و گسترش امکانات و فرودگاه به توسعه گردشگران داخلی و به‌خصوص خارجی (حوزه قفقاز) کمک می‌کنند. همچنین با مدیریت مناسب و تجهیز امکانات گردشگری چهارفصل در شهر رشت رخ می‌دهد و از همه ظرفیت‌های شهر برای توسعه این بخش بهره گرفته می‌شود. در این سناریو تعداد گردشگران به بالاترین حد خود می‌رسد و ورود این گردشگران خارجی به اقتصاد شهر رشت کمک چشمگیری می‌کنند.

سناریوی خوب: تابستان گردشگری. در این سناریو گردشگری رشت در وضعیت خوب و نسبتاً پایداری قرار دارد، به‌طوری‌که در افق ۲۰۴۰ قابلیت‌های طبیعی توسعه گردشگری از جمله منابع آب و اراضی سبز با در وسعت کمتری آسیب‌دیده است. در سطح کشور و منطقه از شهر رشت به‌عنوان مرکز مناسب برای گردشگران معرفی می‌شود اما سرمایه‌گذاری‌های مناسبی در بخش گردشگری صورت نمی‌گیرد به‌طوری‌که اقبال ثروتمند و سرمایه‌گذاران به‌جای سرمایه‌گذاری در بخش تجهیز امکانات خدماتی و رفاهی، در بخش‌های مستغلات صرف می‌کنند بنابراین در این سناریو به دلیل خروج سرمایه‌ها از بخش گردشگری، از تعداد ورودی گردشگران به شهر رشت کاسته می‌شود.

سناریوی وضعیت موجود: پاییز گردشگری. در این سناریو گردشگری محدوده مورد مطالعه همچنان وضعیت موجود خود را بدون تغییر ادامه می‌دهد، در این سناریو همچنان به گردشگری شهر رشت تنها به شکل یک فرصت عادی نگریسته می‌شود و هیچ‌گونه برنامه‌ریزی توسعه پایداری گردشگری وجود ندارد و حتی با حضور گردشگران به دلیل عدم وجود امکانات نمی‌توان به اقتصاد شهری کمک کرد بنابراین اگر چنان‌چه این وضعیت همچنان و بدون توجه برنامه‌ریزان و مدیران ادامه داشته باشد به وضعیت نامطلوب و بحرانی گرایش پیدا خواهد کرد.

سناریوی نامطلوب: زمستان گردشگری. در این سناریو گردشگری کلان‌شهر رشت در بدترین نوع وضعیت خود قرار دارد، به طوری که در افق ۲۰۴۰ همه ظرفیت‌ها و منابع طبیعی توسعه گردشگری در بالاترین تخریب و نابودی خود قرار دارند. در ارتباط با گردشگری رشت تبلیغات کاملاً منفی وجود دارد. بخش خصوصی برای گسترش امکانات و همچنین توسعه‌ی مراکز آموزشی هزینه و سرمایه‌ای قرار نمی‌دهند؛ بنابراین در این شرایط تعداد گردشگران داخلی و خارجی به شدت رو به افول است و در نهایت اقتصاد شهری با ناپایداری روبه‌رو خواهد شد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف واکاوی پیش‌ران‌های مؤثر بر توسعه گردشگری کلان‌شهر رشت با استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی صورت گرفته است. جهت شناسایی عوامل کلیدی از روش دلفی و پس‌از آن تحلیل ساختاری نتایج با بهره‌گیری از نرم‌افزار میک مک انجام شد. در نهایت نیروهای پیش‌ران مؤثر بر توسعه گردشگری کلان‌شهر رشت به ترتیب شامل: متغیرهای توسعه روابط با همسایگان، حیات جانوری، وجود مراکز خرید، خدمات رفاهی، سرمایه‌گذاری خارجی و در نهایت متغیر بازاریابی شناخته شدند. در ادامه با در نظر گرفتن وضعیت نیروهای پیش‌ران و عوامل کلیدی، آینده توسعه گردشگری کلان‌شهر رشت در چهار سناریو قابل بررسی است.

نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که پیش‌ران‌های مؤثر و مهم ناشی از توسعه‌ی صنعت گردشگری عبارت‌اند از " توسعه‌ی روابط با همسایگان"، " حیات جانوری"، " وجود مراکز خرید"، " خدمات رفاهی"، " سرمایه‌گذاری خارجی" و " بازاریابی". همچنین نتایج الگوی نهایی سیستم توسعه گردشگری محدوده مورد مطالعه نشان از ناپایداری سیستم دارد.

مقایسه پژوهش حاضر با پژوهش‌های دیگر نشان می‌دهد که در پژوهش احمدی‌فرد و سیلابی (۱۳۹۸) متغیرهای زیرساختی و رفاهی را از عوامل پیش‌ران در آینده‌ی گردشگری مطرح کرده‌اند که در این پژوهش نیز متغیرهای خدمات رفاهی و مراکز خرید را به‌عنوان پیش‌ران‌های توسعه گردشگری در کلان‌شهر رشت مطرح نموده است. همچنین پژوهش حاضر هم‌راستا با نتایج پژوهش‌های نصر (۱۳۹۸) در عامل تبلیغات،

مهرنواز و همکاران (۱۳۹۹) در عامل برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری، حسنی و رحیم‌زاده (۱۳۹۸) است.

با اتخاذ رویکرد آینده‌نگاری و با مدّ نظر قرار دادن پیشران‌های مؤثر به‌دست‌آمده در تحقیق حاضر، برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های شهری مبنی بر توسعه گردشگری هدف‌دار شده و در مسیر صحیح قرار خواهد گرفت. در این راستا با برنامه‌های صحیح و انجام اقدامات مؤثر از جمله تدوین برنامه جامع توسعه گردشگری پویا به دلیل افزایش شاخص‌های رقابت‌پذیری؛ ارتقای امنیت و استفاده از رسانه‌ها و تعاملات تبلیغاتی و بازاریابی جهت معرفی درست منطقه؛ فراهم نمودن زمینه‌های لازم جهت مشارکت بخش خصوصی و سرمایه‌گذاری خارجی؛ افزایش خدمات و امکانات رفاهی و تأسیسات زیربنایی؛ سرمایه‌گذاری در بخش حمل‌ونقل و تقویت حمل‌ونقل استان مورد مطالعه و همچنین توجه به ظرفیت گردشگری کلان‌شهر رشت برای جلوگیری از تخریب و آلودگی محیط‌زیست می‌توان زمینه‌های توسعه گردشگری را در محدوده‌ی مورد مطالعه فراهم آورد.

در جمع‌بندی نهایی پژوهش حاضر می‌توان اذعان داشت که موفقیت در دستیابی به اهداف همه‌جانبه‌ی گردشگری در کلان‌شهر رشت، به تعامل مستمر بین عوامل کلیدی و برنامه‌ریزی دقیق برای این پیشران‌ها وابسته است؛ به‌عبارت‌دیگر، توجه کافی از سوی سیاست‌گذاران و مدیران شهری کلان‌شهر رشت به‌عوامل تأثیرگذار و پیشران و مدّ نظر قرار دادن این عوامل کلیدی و روابط بین آن‌ها، بسترهای لازم را برای تحقق و توسعه مطلوب گردشگری در آینده را فراهم خواهد کرد.

منابع

- احمدی فرد، نرگس؛ ده زاده سیلابی، پروین (۱۳۹۸). «تعیین پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان مازندران)». نشریه جغرافیا و پایداری محیط، ۹(۱)، ۸۹-۷۳.
- امیری فهلیانی، م. (۱۳۹۹). آینده‌پژوهی با رویکرد سناریونویسی تأثیرات جغرافیای رفتاری بر گردشگری در مواجهه با بیماری‌های واگیردار و COVID-19. مطالعات مدیریت گردشگری (مطالعات جهانگردی)، ۱۵(ویژه‌نامه)، ۱۷۹-۲۱۶.
- بهشتی، محمدباقر، زالی، نادر (۱۳۹۰). «شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی بر پایه سناریو: مطالعه موردی استان آذربایجان شرقی». فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۱۵(۱)، ۴۱-۶۳.
- تیموری، ایرج (۱۳۹۴). «وقوع بحران‌های سیاسی-اجتماعی و اثرات آن بر درآمد حاصل از گردشگری نمونه موردی: کشورهای ایران، ترکیه، مصر». فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۵(۲۰)، ۱۴-۱.
- تقوایی، مسعود؛ حسینی خواه، حسین (۱۳۹۶). «برنامه‌ریزی توسعه صنعت گردشگری مبتنی بر روش آینده‌پژوهی و سناریونویسی (مطالعه موردی: شهر یاسوج)». مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۶(۲۳)، ۳۰-۸.
- حسینی، علی؛ رحیم‌زاده، معصومه (۱۳۹۸). «آینده‌نگاری صنعت گردشگری در شهر تهران». نشریه گردشگری شهری، ۱۶(۱)، ۱۴۸-۱۳۵.
- رحیمی پور، بهاره، ظاهری، محمد، کریم زاده، حسین. (۱۳۹۹). شناسایی و تحلیل پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه پایدار گردشگری روستایی با رویکرد آینده‌پژوهی (مطالعه موردی: روستاهای هدف گردشگری شهرستان سقز). برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۹(۳۵)، ۹۰-۱۱۱.
- زالی، نادر. عطریان، فروغ (۱۳۹۵). «تدوین سناریوهای توسعه گردشگری منطقه‌ای بر اساس اصول آینده‌پژوهی (مورد مطالعه: استان همدان)». مجله آمایش سرزمین، ۸(۶)، ۱۳۱-۱۰۷.
- زالی، نادر (۱۳۸۸). «آینده‌نگاری توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی سناریو مینا (نمونه موردی: استان آذربایجان شرقی)». رساله دکتری، رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز.
- ساسان پور، فرزانه، حاتمی، افشار، بابایی، شایان (۱۳۹۶). «آینده‌پژوهی حباب شهرنشینی در کلان‌شهر تهران». نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۷(۴۷)، ۱۸۹-۱۷۱.
- علی اکبری، اسماعیل؛ پوراحمد، احمد و جلال آبادی، لیلا (۱۳۹۷). «شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده‌پژوهی». فصلنامه گردشگری و توسعه، ۷(۱)، ۱۷۸-۱۵۶.
- مهرنواز، پ. زیویار، پ. پروانه، عزت پناه و بختیار. (۲۰۲۱). تبیین پیشران‌های مؤثر بر توسعه گردشگری شهرستان دماوند با رویکرد آینده‌پژوهی. فصلنامه علمی و پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۳(۱)، ۷۲-۵۶.

نصر، طاهره (۱۳۹۸). «شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر گردشگری در کلان‌شهر شیراز با رویکرد آینده‌پژوهی». نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۰ (۳۷)، ۶۶-۵۵.

نوریخس، سیدمرتضی و اکبرپور سراسکانرود (۱۳۸۹). «نقش گردشگری شهری در توسعه اقتصادی کلان‌شهرها». ویژه‌نامه اقتصاد شهری، زمستان، ۳۴-۲۰.

هاشم‌پور، فهیمه؛ لحمیان، رضا؛ براری، معصومه (۱۳۹۱). «بررسی اثرات اقتصادی و زیست‌محیطی گردشگری شهری از دیدگاه شهروندان (مطالعه موردی: شهر بابلسر)». فصلنامه اکوسیستم‌های طبیعی ایران، ۳ (۱)، ۶۳-۴۹.

- Asan, seyda serdar, Umut asan, 2007, "Qualitative cross-impact analysis with time consideration", Technological forecasting and social change, Vol 74
- Amer, M. Daim, T. U. & Jetter, A. (2013). A review of scenario planning. Futures, 46, 23-40. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2012.10.003>.
- Ata. G. G, Parvin. D. & Maryam. G, (2016) Ranking Tourism Attractions Based on Potential to Attract Tourists by Using Numerical Taxonomy Model (Case: City of Khoy), Urban Economics and Management, Vol.5, No.4, pp.119- 132.
- Dator, J. (2007). What futures studies is, and is not. University of Hawaii, Hawaii Research Center for Futures Studies. Retrieved from <http://futures.hawaii.edu/publications/futures>.
- Godet. Michel, 2008, "Strategic Foresight", Lipsor Working Paper, France, Paris.
- Grayson, L. E. (1987). Who and How in Planning for Large Companies: Generalizations from the Experiences of Oil Companies. Springer.
- Jonas, A. Mansfeld, Y. Paz, S. & Potasman, I. (2011). Determinants of Health risk perception among low-risk-taking tourists traveling to developing countries. Journal of Travel Research, 50(1), 87-99.
- Kosow, H. & Gaßner, R. (2008). Methods of Future and Scenario Analysis.
- Mai, T. & Smith, C. (2018). Scenario-based planning for tourism development using system dynamic modelling: A case study of Cat Ba Island, Vietnam. Tourism Management, 68, 336-354.
- Martin, B. (1995). Foresight in science and technology. Technology Analysis and Strategic Management, 24(8), 68-139.
- Martin, B. & Johnston, R. (1999). Technology foresight for wiring up the national innovation system: experiences. In Britain, Australia and Newzealand. *Technological Forecasting and Social Change*, 60(1), 37-60.
- Martelli, A. (2014). Models of Scenario Building and Planning: Facing Uncertainty and Complexity. Springer.

- Melichová, K. & Majstríková, L. (2017). Is rural tourism a perspective driver of development of rural municipalities? The case of Slovak Republic. *Acta Regionalia ET Environmentalica*, 14(1), 1-6.
- Pongthanasawan, J. Wangjiraniran, W. Chuenwong, K. & Pimonsree, L. (2018). Scenario Planning for Low Carbon Tourism City: A Case Study of Nan. *Energy Procedia*, 152, 715-724.
- Risteskia, M. Kocevskia, J. & Arnaudov, K. (2016), Spatial Planning and Sustainable Tourism as basis for Developing Competitive Tourist Destinations, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 44, PP. 375-386.
- Shin, T. Hong, S. & Grupp, H. (1999). Technology foresight activities in Korean and countries closing the technology gap. *Technological Forecasting and Social Change*, 60(1), 71-84.
- Slaughter, R. A. (2002). Futures studies as a civilizational catalyst. *Futures*, 34(3-4), 349-363. [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(01\)00049-0](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(01)00049-0).
- Sharma, G. D. Thomas, A. & Paul, J. (2021). Reviving tourism industry post-COVID-19: A resilience-based framework. *Tourism management perspectives*, 37, 100786.
- Schorner, B. (2010), Sustainable Mountain Tourism Development Illustrated in the Case of Switzerland, *Sustainable Mountain Tourism Development Illustrated in the Case of Switzerland*, PP. 87-108.
- UNWTO. (2017) *Tourism Highlights*.
- Varum, Celeste Amorim. & Melo, Carla. & Alvarenga, António. & Carvalho, Paulo Soeiro de. (2011) Scenarios and possible futures for hospitality and tourism, *Foresight*, Vol.13, No.1, pp. 19-35.
- Von Stackelberg, P. & McDowell, A. (2015). What in the world? Storyworlds, science fiction, and futures studies. *Journal of Futures Studies*, 20(2), 25-46.
- World Tourism Organization. (2013) *UNWTO Annual Report 2012*, UNWTO, Madrid.
- Wanner, A. Pröbstl-Haider, U. & Feilhammer, M. (2021). The future of Alpine pastures—Agricultural or tourism development? Experiences from the German Alps. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 35, 100405.
- Yeoman, Ian. (2012) *2050 – Tomorrow’s tourism*. Bristol: Channel View Publications.
- Zegras, C. & Rayle, L. (2012). Testing the rhetoric: An approach to assess scenario planning’s role as a catalyst for urban policy integration. *Futures*, 44(4), 303-318.